

Οι Κώστας και Σπήλιος Πασαγιάννης και η σχέση τους με τα Ιόνια νησιά

Ο Διονύσιος Ρώμας, ένας από τους σημαντικότερους και πιο εύστοχους συγγραφείς μας, σε κάποιο από τα καλογραμμένα, περιεκτικά και χαριτωμένα χρονογραφήματά του, δανείζεται από τον απλό λαό της πατρίδας του και πατρίδας μας, της Ζακύνθου, μian εκφραστική λέξη και μας την χαρίζει, παρέχοντάς μας έναν σημαντικό όρο στην λογοτεχνία. Πρόκειται για τους «χαμωλόγους», οι οποίοι κυριολεκτικά ήταν και είναι εκείνοι, οι οποίοι γονατιστοί στη γη, μαζεύουν μία – μία τις ελιές, που ρίχνουν οι «ποανωλόγοι», αυτοί δηλαδή που ανεβασμένοι στα λιόφυτα χτυπούν με τα ραβδιά τον καρπό. Και οι «χαμωλόγοι» είναι τόσο απαραίτητοι, όπως τονίζει, που δίχως αυτούς δεν μπορεί να μαζευτεί ο πολύτιμος θησαυρός του λαδιού.

Αυτήν την υπέροχη λέξη την μεταφέρει στον χώρο της λογοτεχνίας γενικότερα και της ποίησης ειδικότερα και την προτείνει, αντί αυτής της καθαρευουσιάνικης και αρχαιοπρεπούς «ελάσσονες ποιηταί», αποδεικνύοντας, ως γνήσιος Επτανήσιος, πως και η δημοτική γλώσσα είναι αυτάρκης και πως μπορεί και αυτή να αποδώσει τα πάντα. Εντοπίζοντας, μάλιστα, την αξία αυτών των ελασσόνων της γραφής, τελειώνει το κείμενό του, λέγοντας: «Θεέ μου! Δώσε να 'χω να κάμω πάντα με χαμωλόγους! Είναι το αλάτι της γης!».

Δύο από αυτούς, λοιπόν, οι οποίοι αποτελούν «το αλάτι της γης», κατά την εύστοχη παρατήρηση του «Κόντε των γραμμάτων», θα γνωρίσουμε και θα τιμήσουμε. Πρόκειται για τα αδέρφια Κώστα και Σπήλιο Πασαγιάννη, οι οποίοι δεν ράβδισαν, αλλά συνέλεξαν καρπό και αναμφίβολα τους ανήκει μια θέση στην νεότερη ελληνική γραμματολογία. Είναι, βέβαια και οι δύο Πελοποννήσιοι, αλλά η τύχη – αν υπάρχει τύχη – οδήγησε τα βήματά τους στον χώρο του Ιονίου και έδρασαν και έγραψαν και στα Επτάνησα, με τα οποία συνδέθηκαν στενά. Αυτός ο δεσμός τους με τον δικό μας χώρο θα μας απασχολήσει κυρίως.

Η πρώτη, πνευματική επαφή του Κώστα Πασαγιάννη με τη Ζάκυνθο ξεκινά από πολύ νωρίς, από το 1892, περίπου, και ίσως και νωρίτερα, όταν αυτός εκδίδει στην Αθήνα το περιοδικό «Ηχώ των Αθηνών». Ήταν τότε 20 χρόνων, άρα και στα πρώτα του λογοτεχνικά βήματα. Από γράμμα του, το οποίο έχει ημερομηνία 23 Μαΐου 1892 και το στέλνει στον ιστορικό Λεωνίδα Ζώη, το οποία, μαζί με κάποια άλλα, στον ίδιο παραλήπτη, πρωτοδημοσίευσε ο Νίκος Γρυπάρης, στο βιβλίο του «Νεοελληνικά Φιλολογικά Παραλειπόμενα», φαίνεται πως πρόσφατα, είχε επισκεφθεί το νησί του Σολωμού και εδώ τον είχε δεξιωθεί ο χαλκέντερος ιστορικός, γνωρίζοντάς τον και σε άλλους λογίους του νησιού. Στην επιστολή του ο Πασαγιάννης τον ευχαριστεί γι' αυτό και του ζητά συνεργασία του, μαζί με μία φωτογραφία του, για το περιοδικό, που εκδίδει στην πρωτεύουσα. Επίσης του ζητά να του στείλει ένα φύλλο της «Εποχής» στην οποία ο Ζώης είχε γράψει ένα σχετικό σημείωμα γι' αυτόν.

Η «Εποχή» ήταν μία εφημερίδα την οποία έβγαζαν στην Ζάκυνθο από τις 4 Μαρτίου έως την 1 Οκτωβρίου 1892, την χρονιά δηλαδή που επισκέφθηκε ο Κώστας Πασαγιάννης τον τόπο, οι Λεωνίδας Ζώης, Γεώργιος Μάνεσης και Ανδρέας Αβούρης. Ένα μήνα πριν την διακοπή της, την 1 Σεπτεμβρίου της ίδιας χρονιάς (1892), πρωτοκυκλοφορεί από τον Ζώη και το περιοδικό «Αι Μούσαι». Αξίζει να δούμε το τι έγραφε ο ζακύνθιος ιστορικός στην εφημερίδα του, για να μπορέσουμε, έτσι, να γνωρίσουμε την πρώτη επαφή του Κώστα Πασαγιάννη με το ευρύ κοινό της Ζακύνθου. Το δημοσίευμα υπάρχει στο φύλλο της εφημερίδας της 29^{ης} Απριλίου 1892. Εκεί διαβάζουμε: «Μετά βραχείαν ενταύθα διαμονήν ανεχώρησε χθες εις Πελοπόννησον και εντεύθεν εις Αθήνας ο ευφυέστατος και πεπαιδευμένος νέος κ. Κωστής Γ. Πασαγιάννης, διευθυντής του αρίστου εν Αθήναις περιοδικού «Ηχώ των Αθηνών». Άρα η πρώτη επίσκεψη του Κώστα Πασαγιάννη στην Ζάκυνθο έγινε τον Απρίλη του 1892. Όσο για τους λογίους του νησιού που γνώρισε, εκτός των άλλων, φαίνεται να ήταν και ο Σπυρίδων Δεβιάζης και ο Διονύσιος Ηλιακόπουλος. Αυτό προκύπτει από ένα άλλο γράμμα του στον Ζώη, δύο χρόνια αργότερα, στις 29 Μαΐου 1894, το οποίο και αυτό συναντάμε στο παραπάνω βιβλίο του Νίκου Γρυπάρη.

Εκεί, στο τέλος του διαβάζουμε: «Στους καλούς φίλους αυτού χαιρετίσματα. Ξεχωριστά στο Δεβιάζη και τον ακαταπόνητο και τον τρυφερό Ηλιακόπουλο». Η σημείωση αυτή μας πληροφορεί πως ο Πελοποννήσιος λογοτέχνης κράτησε επαφή, εκτός από εκείνην με τον Ζώη και με άλλους πνευματικούς ανθρώπους της Ζακύνθου.

Από την αλληλογραφία των εκδοτών των περιοδικών «Ηχώ των Αθηνών» και «Αι Μούσαι» της Ζακύνθου, που μας απαθανάτισε ο Γρυπάρης, φαίνεται πως η επαφή των δύο πνευματικών ανθρώπων συνεχίζεται. Από αυτήν, μάλιστα, προκύπτει και η γνώμη, την οποία είχε ο Πασαγιάννης για την τότε πνευματική Ζάκυνθο και την έστω και στον απόηχό της συνεχιζόμενη Επτανησιακή Σχολή. Για να την γνωρίσουμε ας δούμε ένα φιλολογικό επεισόδιο, το οποίο διεξήχθη μεταξύ των δύο φίλων.

Το 1894 ο Πελοποννήσιος λόγιος εκδίδει στην Αθήνα το πρώτο του βιβλίο, το οποίο είχε τον τίτλο «Τα Πρώτα Παραμύθια». Όπως ήταν φυσικό το στέλνει στον Ζακυνθινό φίλο του, ευελπιστώντας πιθανόν και για μία παρουσίαση στο περιοδικό του. Ο ευαίσθητος και καλόγνωμος Ζώης σπεύδει αμέσως, στο πρώτο, μετά την παραλαβή του, τεύχος των «Μουσών», αυτό της 1^{ης} Απριλίου 1894, να απαντήσει, μέσω της στήλης «Αλληλογραφία», που διατηρούσε, τα εξής, όπως πάντα συνήθιζε: «Κ. Πασαγιάννην. Ελάβομεν και ευχαριστούμεν. Τας περί του έργου σας κρίσεις προσεχώς». Και πράγματι στο επόμενο τεύχος του περιοδικού, αυτό που κυκλοφόρησε την 1^η Μαΐου της ίδιας χρονιάς, ένα δηλαδή μήνα αργότερα από αυτό με την αναγγελία, δημοσιεύεται η παρουσίαση του βιβλίου. Είναι, μάλιστα, παρότι σύντομη, πάρα πολύ επαινετική για τον συγγραφέα. Ο τελευταίος, όμως, δυσανασχετεί, πιστεύοντας πως η ενέργεια αυτή του Ζακυνθινού ιστοριοδίφη θα κάνει να σκεφτούν κάποιοι ομότεχνοί τους της Αθήνας πως ο Ζώης δεν έγραψε από την αρχή για το βιβλίο, περιμένοντας τις υποδείξεις του συγγραφέα του. Έτσι πιάνει και γράφει δύο επιστολές στον εκδότη των «Μουσών», παραπονούμενος. Στην δεύτερη, αυτήν που στάλθηκε στις 9 Ιουνίου 1894, μεταξύ άλλων, που εκφράζουν τις παραπάνω σκέψεις του, διαβάζουμε: «Όλοι όσοι αγαπούν τα γράμματα, όπως ο Παλαμάς, όπως ο Μητσάκης, όπως ο Εφταλιώτης, όπως ο Επαχτίτης, όπως οι δικοί σας Πολυλάς, Καλοσγούρος κλπ, όλοι μου άνοιξαν από καιρό την αδελφική τους αγκάλη...». Αυτή η διάκριση των ... αγκαλιών, σε δικούς μας και δικού σας, επιβεβαιώνει την αναγνώριση στην συνείδηση του Πασαγιάννη, αλλά και όλων των άλλων ανθρώπων των γραμμάτων της εποχής για την επιβίωση της Επτανησιακής Σχολής και την αντιδιαστολή της με την Αθηναϊκή, λίγο πριν την εφαρμογή του νόμου των συγκοινωνούντων δοχείων. Η χρήση, μάλιστα δύο μεγάλων ονομάτων, λογοτεχνών της Κέρκυρας, επιβεβαιώνει το γενικό του Ιονίου και όχι το τοπικό της Ζακύνθου.

Σε αυτόν τον γεωγραφικό και όχι μόνο χώρο, για επαγγελματικούς καθαρά λόγους έρχεται να εγκατασταθεί για κάποιο χρονικό διάστημα ο Κώστας Πασαγιάννης. Στην Ζάκυνθο φτάνει το 1909, για να υπηρετήσει στην θέση του ειρηνοδίκη.

Είναι ήδη γνωστός στο νησί από τις συνεργασίες του, αλλά και όλα τα παραπάνω, από το περιοδικό «Αι Μούσαι». Επίσης, όπως ήδη γνωρίζουμε, φαίνεται να έχει κρατήσει επαφή και με άλλους ανθρώπους των γραμμάτων του τόπου. Έτσι, όταν εγκαθίσταται στη Ζάκυνθο δεν δυσκολεύεται να μπει στους φιλολογικούς κύκλους της και να γίνει αναπόσπαστο κομμάτι τους. Αυτό, συν τοις άλλοις, το επιβεβαιώνει ένα κείμενο του Νικολάου Γρυπάρη, το οποίο πρωτοτυπώθηκε στο περιοδικό «Νεοελληνικά Γράμματα» και χρησιμοποιήθηκε και στα «Άπαντα» του Γιάννη Τσιλιμίγκρα, από τον επιμελητή της έκδοσης Δημοσθένη Ζαδέ. Εκεί αντλούμε σημαντικές πληροφορίες για την τότε πνευματική ζωή της Ζακύνθου, αλλά και την ενεργή συμμετοχή σε αυτήν του Κώστα Πασαγιάννη. Αντιγράφουμε το απόσπασμα:

«Γύρω από το 1900 η φιλολογική ζωή στη Ζάκυνθο βρισκόταν σε πρωτοφανή άνθιση. Περιοδικά κι' εφημερίδες, βιβλία, φιλολογικές συγκεντρώσεις. Ήταν αμέτρητοι εκείνοι που αγωνιζόντουσαν να συνεχιστεί η παράδοση του Σολωμού, του Φώσκολου και του Κάλβου.

Ανάμεσά τους οι γνωστότεροι ήταν οι: Γ. Σφήκας, Αντρέας Μαρτζώκης, Μαρ. Σιγούρος, Διον. Δάσης, Λεων. Ζώης, Αντρέας Αβούρης, Γιάννης Τσιλιμίγκρα, Δημ. Πελεκάσης κι' ο Κώστας Πασαγιάννης, αδελφός του διαλεχτού ποιητή και δημοσιογράφου Σπήλιου Πασαγιάννη, που υπηρετούσε σαν Ειρηνοδίκης στη Ζάκυνθο. Και ήταν γνωστότεροι γιατί όλοι μαζί αποτελούσαν μια μόνη "φιλολογική παρέα", που οι μάντζιές της και τα κάθε λογής αστεία της έχουν μείνει μέχρι σήμερα ονομαστά».

Τα στέκια και οι τόποι δράσης αυτής της παρέας, όπως ο ίδιος ο Γρυπάρης μας παραδίδει, ήταν το Λομπαρδιανό Καζίνο, τα φαρμακεία των Πελεκάση και Μάργαρη και το Ζαχαροπλαστείο του Παρασκευά, δίπλα στο Μόντε (Ενεχυροδανειστήριο).

Εκεί ο Πασαγιάννης περνά ήρεμα και δημιουργικά τον ελεύθερο χρόνο του, μαζί με τους ντόπιους ομότεχνούς του, οι οποίοι φαίνεται να τον έχουν δεχθεί, μέχρι που ένα ατυχές γεγονός διακόπτει την γαλήνη του. Κατηγορείται για αδικήματα κοινού ποινικού δικαίου. Καταδικάστηκε και αφού αρχικά υπηρέτησε στην ίδια θέση στην γειτονική Κεφαλλονιά, τελικά έφυγε οριστικά από την υπηρεσία.

Δεν είναι του παρόντος να ασχοληθούμε με το θέμα και να δικάσουμε τον λογοτέχνη, για δεύτερη φορά, αλλά απλά μεταφέρουμε δύο σχετικές σημειώσεις από τον τύπο της εποχής, πιστεύοντας πως δίνουμε μία εικόνα της τότε κοινής γνώμης, αλλά και την άδικη καταδίκη του. Η πρώτη δημοσιεύεται στο φύλο της 18^{ης} Φεβρουαρίου 1910 της εφημερίδας «Επιθεώρησης». Έχει τίτλο: «Απόλυσις Ειρηνοδίκου» και γράφει τα εξής: «Μετά λύπης η ημετέρα κοινωνία ήκουσε την απόλυσιν του ενταύθα Ειρηνοδίκου κ. Κωστή Πασαγιάννη, εγγραμμάτου, υπαλλήλου δε του καθήκοντος και ακεραίου».

Η δεύτερη δημοσιεύεται τις ίδιες ημέρες, στις 15 Φεβρουαρίου 1910 και υπάρχει στο περιοδικό «Αι Μούσαι» του Ζώη. Εκεί διαβάζουμε: «ΑΠΟΛΥΣΙΣ. Μεταξύ των τελευταίων ειρηνοδικών απολύσεων συμπεριελήφθη και ο παρ' ημίν Ειρηνοδίκης κ. Κ. Πασαγιάννης. Οι γνωρίσαντες και εκτιμήσαντες τον έντιμον θεμιστοπόλον, ον διακρίνει ζήλος προς την υπηρεσίαν, επιστημονική μόρφωσις και ευγένεια χαρακτήρος, έχουσι δι' ελπίδος ότι τάχιστα θα διορθωθεί το αδίκημα».

Μετά την Ζάκυνθο τα βήματα του Κώστα Πασαγιάννη τον οδηγούν σε ένα άλλο νησί του Ιονίου χώρου, την Κέρκυρα, για να συμπληρωθεί έτσι η δράση του στα Επτάνησα, μετά την Ζάκυνθο, όπου συμμετείχε ενεργά στην πνευματική ζωή της, διαμορφώνοντας το έργο του, αλλά και την παρουσία του στην Ιθάκη και την Κεφαλλονιά, όπου και εκεί υπηρέτησε.

Με την διαμονή και την δράση του στην Ιόνια Πρωτεύουσα ασχολείται εμπεριστατωμένα και περιεκτικά ο καθηγητής Θεοδόσης Πυλαρινός, σε ένα σημαντικό, για τον λογοτέχνη, κείμενό του, το οποίο με τον τίτλο «Κώστας Πασαγιάννης, Κερκυραίος εξ επιγαμίας» δημοσιεύθηκε στα «Λακωνικά», επετηρίδα του Συνδέσμου των εν Αττική Λακεδαιμονίων. Από αυτό θα αντλήσουμε μερικά στοιχεία, για να έχουμε μία γενικότερη εικόνα της σχέσης του Πασαγιάννη με τον Επτανησιακό χώρο. Ας γνωρίσουμε, όμως, και εδώ την ιστορία από την αρχή της.

Η πρώτη επαφή του λογοτέχνη με την Κέρκυρα ήταν μέσω αλληλογραφίας. Όπως έκανε και με τον Ζώη, στέλνει το βιβλίο του «Τα Πρώτα Παραμύθια», το 1894 στον Γεώργιο Καλοσγούρο. Αυτός του απαντά με λόγια κολακευτικά και έτσι ξεκινά η πνευματική του επαφή με το νησί των Κορυφών. Το βιβλίο του αυτό το εγκρίνει, εκτός από τον Καλοσγούρο και ο Ιάκωβος Πολυλάς, όπως προκύπτει από επιστολή του Μιχαήλ Μητσάκη, ο οποίος αυτόν τον καρό βρισκόταν στην Κέρκυρα, προς τον Πασαγιάννη.

Δύο χρόνια αργότερα, το 1896, ο Κώστας Πασαγιάννης επισκέπτεται το νησί των Φαιάκων και εκεί, μέσω του Άβλιχου Μικέλη, γνωρίζει τους Λορέντζο Μαβίλη, Γεώργιο Καλοσγούρο, Τζων Σμιτ και Ανδρέα Κεφαλληνό, με τους οποίους φαίνεται να κράτησε επαφή. Επίσης φαίνεται να γνωρίζει και τους Ντίνο Θεοτόκη και Νίκο Κογιεβίνα.

Από το 1904 αναζητά τρόπο να μετατεθεί από την Ιθάκη, όπου υπηρετούσε, στην Κέρκυρα. Με επιστολές του το επιδιώκει μέσω των Μαβίλη, Θεοτόκη και Κεφαλληνού. Παρότι ο πρώτος του απαντά πως αυτό δεν είναι εύκολο, μια και οι εκεί ειρηνοδίκες έχουν υποστήριξη, στο τέλος του χρόνου το καταφέρνει και έτσι μετατίθεται στον τόπο που θέλει. Εκεί ξεκινά και το ειδύλλιο του με την Ειρήνη Καποδίστρια, την οποία παντρεύτηκε. Έμεινε στο νησί έως το 1909, που μετατέθηκε στην Ζάκυνθο.

Η μόνιμη εγκατάστασή του στην Κέρκυρα γίνεται το 1912, οπότε και παραιτείται οριστικά από το δικαστικό σώμα, μετά την περιπέτεια, στην οποία αναφερθήκαμε. Η επαφή του με τον λογοτεχνικό και πνευματικό, αλλά και πολιτικό κόσμο του νησιού γίνεται εντονότερη και ο ίδιος συμμετέχει ενεργά πια στην καθημερινότητα του τόπου. Εδώ ας αναφέρουμε τον στενότερο δεσμό του με τον Λορέντζο Μαβίλη, ο οποίος αργότερα θα του βαφτίσει και τον μοναδικό του γιο, ονομάζοντάς τον Σπήλιο, προς τιμήν του πρόωρα αδικοχαμένου αδελφού του. Επίσης το ότι ο Πασαγιάννης συνέγραψε την βιογραφία του φίλου του, του ποιητή των σονέτων.

Και του Σπήλιου Πασαγιάννη η πρώτη επαφή με την Ζάκυνθο γίνεται μέσω επιστολών του με τον Λεωνίδα Ζώη. Σώθηκαν στα κατάλοιπα του τελευταίου και μας τις έκανε γνωστές και αυτές, στο ίδιο πόνημά του, ο Νικόλαος Γρυπάρης. Η πρώτη έχει την ημερομηνία 23 Ιουλίου 1894. Ο ποιητής, δηλαδή, είναι και αυτός 20 χρονών (όπως και ο Κώστας) και κάνει τα πρώτα του βήματα στον λογοτεχνικό χώρο. Σε αυτήν επικαλείται την γνωριμία του εκδότη των «Μουσών», τις οποίες τονίζει πως γνωρίζει, με τον αδελφό του και του στέλνει για δημοσίευση το κείμενό του «Πρωτομαγιά της Χτικιασμένης».

Ο χαλκέντερος ιστορικός της Ζακύνθου δημοσιεύει το κείμενο στο περιοδικό του στο τεύχος, που κυκλοφόρησε στις 15 Αυγούστου της ίδιας χρονιάς (1894). Με τον τρόπο αυτό ξεκινά μια συνεργασία του Σπήλιου Πασαγιάννη με τις «Μούσες», αλλά και μία λογοτεχνική του συμμετοχή στα της Ζακύνθου. Έτσι, όταν ο ίδιος έρχεται, προς το τέλος της ζωής του, καταβεβλημένος στο νησί, είναι ήδη γνωστός, όχι μόνο σαν αδελφός του εδώ υπηρετούντος Κώστα, αλλά και σαν σημαντικός λογοτέχνης.

Ο Σπήλιος, φαίνεται πως ήρθε στην Ζάκυνθο, προχωρημένα άρρωστος, για να πεθάνει. Κι αυτό έγινε στο τέλος του 1910. Θάβεται στο γραφικό Ακρωτήρι, στην εκκλησία της Τριμάρτυρος. Ο θάνατός του, μάλιστα, φαίνεται να έκανε πιο πολύ θόρυβο απ' ό,τι η ζωή του. Έγινε, όπως θα δούμε στην συνέχεια, η αιτία για να πυροδοτηθεί το φιλί ενός λογοτεχνικού καυγά, που άναψε τα αίματα και κράτησε σε εγρήγορση αντιπαράθεσης τον πνευματικό κόσμο του νησιού.

Ας πάρουμε, όμως, τα πράγματα με την σειρά.

Ο πάντα δραστήριος και καλόγνωμος Ζώης, θέλοντας να τιμήσει τον ποιητή, ο οποίος άδικα και πρόωρα έφυγε νωρίς από τη ζωή, αφιερώνει ένα ολόκληρο τεύχος του περιοδικού του «Αι Μούσαι» σε αυτόν. Πρόκειται για το τεύχος 413 – 414, το οποίο κυκλοφόρησε την 1^η Ιουνίου 1910. Σε αυτό προηγείται ένα σημείωμα της Διεύθυνσης, το οποίο αναφέρεται στους λόγους του αφιερώματος και περιέχονται συνεργασίες του τιμώμενου, ποιήματα και πεζά, καθώς και κείμενα γι' αυτόν, τα οποία γράφτηκαν σε διάφορα έντυπα και αναδημοσιεύονται εδώ (Ακρόπολις, Νουμάς, Παναθήναια, Νέον Άστυ κλπ). Επίσης υπάρχουν και ποιήματα γραμμένα γι' αυτόν. Ανάμεσά τους και ένα του Ζώη, ο οποίος σπάνια εκφράζεται με στίχους. Το ποίημα αυτό έχει τίτλο «Ο ποιητής απέθανε» και προδημοσιεύτηκε στο ίδιο περιοδικό, στις 15 Ιανουαρίου 1910, λίγες μέρες δηλαδή μετά τον θάνατο του Πασαγιάννη. Αξίζει να γνωρίσουμε το τέλος του:

Έτσι έζησε ο Ποιητής και έτσι γλυκά εκοιμήθη.
Μέσα στα ευωδιασμένα της Ζάκυνθος μας στήθη
Φιλόξενη, αλησμόνητη τη μνήμη θα θερμάνη
Του πολυστέναχτου Ποιητή του Σπήλιου Πασαγιάννη.

Αξίζει να σημειωθεί, πως στο τέλος του αφιερώματος, αναγγέλλεται και εκδήλωση, η οποία θα γίνει προς τιμήν του ποιητή, η οποία θα αποτελέσει και την πέτρα του σκανδάλου. Την αντιγράφουμε για την ιστορία:

«ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ
Του εν Ζακύνθω αποθανόντος Ποητού
ΣΠΗΛΙΟΥ ΠΑΣΑΓΙΑΝΝΗ
Πρωτοβουλία Ζακυνθίων λογίων

Τη πρωτοβουλία Ζακυνθίων λογίων και ποιητών τελείται την προσεχή Κυριακήν 6^{ην} Ιουνίου, ώραν 5^{ην} Μ. Μ. εις το foyer του ενταύθα Δημοτικού Θεάτρου «Φόσκολος» το προαγγελθέν πολιτικόν μνημόσυνον του εν Ζακύνθω αποβιώσαντος Ποητού ΣΠΗΛΙΟΥ ΠΑΣΑΓΙΑΝΝΗ.

Θα γίνουν ομιλίες και απαγγελίαι σχετικά προς την σεμνότητα της εορτής, κατά το εκδοθησόμενον πρόγραμμα.

Θα μιλήσουν και θα απαγγείλουν οι κ. κ. Δ. Δάσης, Λ. Χ. Ζώης, Γ. Μάνεσης, Α. Σαλούτσης, Ι. Τσιλιμίγκρας και ο αδελφός του ποιητή κ. Κ. Πασαγιάννης.

Η είσοδος ελευθέρα.

Η ΕΚΤΕΛΕΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ».

Η εκδήλωση γίνεται και στο αμέσως, το επόμενο από αυτήν, τεύχος του περιοδικού «Αι Μούσαι», το με αριθμό 416, που κυκλοφόρησε την 1^η Ιουλίου 1910, ο Ζώης δημοσιεύει τα κείμενα των ομιλιών, δύο ανέκδοτα ποιήματα, που απαγγέληκαν σε αυτήν και την προσευχή προς το πνεύμα του Σολωμού και του Κάλβου, την οποία διάβασε ο αδελφός του τιμώμενου λογοτέχνη Κώστας.

Όλα αυτά εξοργίζουν, όμως, τον ευέξαπτο ποιητή Ανδρέα Μαρτζώκη, ο οποίος σε τίποτα από αυτά, ούτε στο αφιέρωμα των «Μουσών», ούτε στο φιλολογικό μνημόσυνο, δεν καλέστηκε να λάβει μέρος. Έτσι σκαρώνει ένα σατιρικό, κατά την τοπική συνήθεια, επίγραμμα, το οποίο στην ουσία δεν αφορούσε τόσο τον τιμώμενο, που τα όσα έγιναν γι' αυτόν τα θεωρούσε υπερβολή, όσο τον ποιητή και γιατρό Γιάννη Τσιλιμίγκρα, ο οποίος ήταν και ένας από τους βασικούς διοργανωτές της εκδήλωσης και με τον οποίο φαίνεται να είχαν παλιά έχθρα.

Το τετράστιχο αυτό είναι το εξής:

Χαρά στον που στη Ζάκυνθο του τύχει να πεθάνει
και ζωντανός αγαπηθεί από το γιατρό το Γιάννη.
Με μια ελεγειακή στο θέατρο κωμωδία
θα του χαρίσει τη ζωή και την αθανασία.

Ο Τσιλιμίγκρας το μαθαίνει και απαντά στον Μαρτζώκη με κάμποσα ανάλογα ποιήματα. Έτσι, ενδεικτικά, ας δούμε κάποιο από αυτά.:

- Και ποιό είναι αυτό που θα μας πεις το νέο το ευφρόσυνο;
- Για τον Αντρέα θα κάμουμε την Κυριακή μνημόσυνο.
- Μα πώς που ζει και κορδωτός κάτω στην πιάτσα βγαίνει;
- Ζώντας του αυτός απέθανε και πρέπει να του γένει.

Η ανταλλαγή των σατιρικών ποιημάτων κράτησε κάμποσο. Έτσι ο Σπήλιος Πασαγιάννης, όσα δεν πρόλαβε να ζήσει, από την πνευματική ζωή της Ζακύνθου στην σύντομη διαμονή του στα χώματά της, τα έζησε με τον θάνατό του. Έγινε, επίσης άθελά του αιτία, για να ανθίσουν τα μπουμπουκία του πιο χαρακτηριστικού φióρου του τζαντιώτικου ανθόκηπου, αυτού της σάτιρας. Ας το συμπεριλάβουμε και αυτό στις πολλαπλές του προσφορές στον Ιόνιο χώρο, που και αυτός, όπως και ο αδελφός του, υπηρέτησαν και συνέδεσαν το όνομά τους, αλλά και το έργο τους, με τα νησιά του.

Με τα Ιόνια νησιά, τέλος, για να κλείσουμε το σύντομο ψηφιδωτό της σχέσης της οικογένειας Πασαγιάννη με τα Επτάνησα, έχει σχέση και η αδελφή των δύο παραπάνω, η Φαλίτσα, ποιήτρια «χαμωλόγος» και αυτή, η οποία είχε επισκεφθεί, λόγω της εκεί διαμονής των αδελφών της, τόσο τη Ζάκυνθο, όσο και την Κέρκυρα. Για την τελευταία μάλιστα έγραψε, εμπνευσμένη από την ομορφιά της και ένα ποίημα, στο οποίο υμνεί τα «τριπλά της μάγια». Επίσης η Κερκυραϊκή εφημερίδα «Επτάνησος», ασχολήθηκε με το τετράδιο των «Μικρών Μυστικών» της, το οποίο είναι στην ουσία το λεύκωμά της, όπως μας πληροφορεί ο καθηγητής Θεοδόσης Πυλαρινός.

Συνοψίζοντας και αξιοποιώντας όλα τα παραπάνω, τα οποία δεν έδωσαν, κυρίως λόγω χρόνου, μια πλήρη εικόνα της σχέσης των δύο σημαντικών λογοτεχνών με τον Ιόνιο χώρο, αλλά μια κάπως ενδεικτική, διαπιστώνουμε πως αυτοί έγιναν δεκτοί στα χώματά του και αποτέλεσαν ένα κομμάτι της πνευματικής ζωής του, όχι σαν ξένο, αλλά αν όχι σαν οικείο, τουλάχιστον σαν στενά συγγενικό.

Τι ήταν όμως αυτό που τους ένωσε και τους έκανε πολίτες σε μια λογοτεχνική σχολή, η οποία ναι μεν εξέπνεε και βιάδιζε προς την δύση της, αλλά κρατούσε ακόμα; Το κυριότερο πρέπει να ήταν η κοινή αγάπη τους για την δημοτική γλώσσα και η λατρεία τους για την λαϊκή δημιουργία, όπως την εδραίωσε και την δίδαξε ο γενάρχης Σολωμός και την συνέχισαν οι επίγονοί του. Αυτό το επιβεβαιώνουν και τα λόγια του Λεωνίδα Χ. Ζώη, ο οποίος στο προαναφερθέν αφιέρωμα του

περιοδικού «Αι Μούσαι», γράφει μεταξύ άλλων, χαρακτηριστικά: «Μυσταγωγός αυτός και προσκυνητής [ο Σπήλιος Πασαγιάννης] από τον Ταΰγετον έπλευσε προς το ανθισμένο νησί μας, ευλογημένον από μίαν παντοτεινήν άνοιξιν, να αναπαύση εδώ την κουρασμένην ψυχήν του, κάτω από την μεγάλην σκιάν του Πνεύματος του Σολωμού, που το αχειροποίητον άγαλμά του, με στυλοβάτην την μικράν, αλλά προνομιούχον Ζάκυνθον, γιγάντιον υφούμενον εις τον γαλάζιον αιθέρα της Νεοελληνικής Ψυχής, δείχνει τον δρόμον και την φωτεινήν κατεύθυνσιν, που οφείλει ν' ακολουθήσει η Νεοελληνική Ποίησις. Ένας από τους ολίγους νέους μας ποιητάς, που ακολούθησαν το παράδειγμα και τας σοφάς υποθήκας του Μεγάλου Διδασκάλου, ο Σπήλιος Πασαγιάννης».

Μπορεί να ήταν υπερβολικός, όπως απαιτούσε η εποχή του, ο εκδότης των «Μουσών», αλλά και μέσα από την μεγαλοστομία του εξέφρασε την ουσία και μας εξηγεί το πώς και το γιατί η Ζάκυνθος και η Επτάνησος γενικότερα δέχθηκαν τους Πασαγιάννηδες.

«Χαμωλόγοι» και οι δύο του καρπού της λαϊκής παράδοσης και γλώσσας, στάθηκαν χρήσιμα απαραίτητοι στο μάζεμα του πνευματικού καρπού του ελαιώνα, που παράλληλα με τόσους άλλους Επτανήσιους, φύτεψε στον δυτικό χώρο της Ελλάδας ο κορυφαίος Σολωμός.

Δεν μπορούμε να τους αρνηθούμε πως ήταν μία χούφτα από το «αλάτι της γης», που μας είπε ο Ρώμας.

Γι' αυτό τους μνημονεύουμε και τους τιμάμε!

Ενδεικτική βιβλιογραφία

1. Νίκος Γρυπάρης, *Νεοελληνικά Φιλολογικά Παραλειπόμενα*, Αθήνα 1977.
2. Του ίδιου, *Ανέκδοτα σατιρικά επιγράμματα*, πρόλογος στην έκδοση: Γιάννη Τσιλιμίγκρα (1872 – 1947), *Άπαντα, Ποιήματα*, επιμέλεια Δημοσθένη Ζαδέ, Αθήνα 1973.
3. Λεωνίδα Χ. Ζώη, *Λεξικόν Ιστορικών και Λαογραφικών Ζακύνθου*, τόμος Α', Ιστορικών – βιογραφικών, Αθήνα, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1963.
4. Του ίδιου (εκδότης), περιοδικό *Αι Μούσαι*, αρ. φ. 413 – 414 (1 Ιουνίου 1910) και 416 (1 Ιουλίου 1910).
5. Θεοδόσης Πυλαρινός, *Επτανησιακή Σχολή*, εκδόσεις Σαββάλας 2003.
6. Του ίδιου, Κώστας Πασαγιάννης, Κερκυραίος εξ επιγαμίας, *Λακωνικά, 1902 – 2002, Επετειακή έκδοση των 100 χρόνων του Συνδέσμου*, Σύνδεσμος των εν Αττική Λακεδαιμονίων, Αθήνα 2003.
7. Του ίδιου, *Το λεύκωμα της Ειρήνης Δ. Δεντρινού*, εκδόσεις Ειρμός, Αθήνα 1989.
8. Διονυσίου Ρώμα, *Τα Ζακυνθινά*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α. Ε., Αθήνα 1983.
9. <https://wikipedia.org/wiki/Λεξικό>.

Σημ. Το κείμενο αυτό διαβάστηκε σε εσπερίδα, η οποία έγινε το βράδυ του Σαββάτου 3 Μαρτίου 2018, στην αίθουσα της Λέσχης «Ο Ζάκυνθος», οργανωμένη από το Μουσείο Σολωμού και Επιφανών Ζακυνθίων.